

ԳՐԻԳՈՐ ՔԵՕՍԷԵԱՆ

Գրիգոր
Կեօսեան

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ՄԱՅՐԵՆԻ

ՊՈՍՏՈՆ • 1998

Քովանդակութիւն

XXI ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

ԱՐՈՒԵՍ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍԱԳԷՏՆԵՐ

- 1 Սարուխանի տեղը հայ եւ միջազգային երգիծանկարչութեան մէջ
- 7 Սարուխան - Նոր հրատարակութիւններ
- 12 Երգիծանկարիչ Տիրան Աճեմեան
- 15 Քիրազի «Փարիզուհիներ»ը
- 19 Երգիծանքը Պարոյր Մասիկեանի մօտ
- 24 Պարսատիկատր Դաւիթը
- 28 Նկարիչ Ժանսէմի հետ
- 34 Ակադեմականը եւ իր Սուրը
- 36 Մետալին միւս կողմը արդիական նկարչութեան
- 39 Արշիլ Կորզի
- 47 Ազնաուր Օլէմփիայի մէջ
- 50 Քանդակագործ Արթօ Չաքմաճեան
- 52 Թատերագիր Ժան-Ժաք Վարուժանի հետ
- 59 Պերթոլտ Պրեյստ եւ Դիցագներգական թատրոնը
- 66 Մաքս Ժաքոպ Վան Տոնկէն եւ Ալթունեան
- 68 Թատերական քննադատութիւն
- 74 Ժան Վիլար

ՇԱՀՆՈՒՐԻ ՀԵՏ

- 79 Անտիպ նօթեր Շահան Շահնուրէն
- 87 Փոխան գրախօսականի
- 88 Վէպի մը Յիսնամեակը
- 91 «Բաց տոմարը»
- 92 «Կրակը կողքիս»
- 95 Շահան Շահնուր եւ Թէոդիկի «Գողգոթա»ն

ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ ՔՐՈՆԻԿՆԵՐ

- 101 «Ժորժ Տանտէն» եւ «Սքաբէնի խորամանկութիւնները»
- 103 «Ժառանգը»
- 104 «Վոլփոնէ»
- 105 Ընդհանուր դիտողութիւններ թատերական գոյգ
ներկայացումներու առթիւ

- 108 «Ո՞րն է ճշմարիտը»
 109 «Կորսուած նամակ մը»
 110 «Կայսրը»-ին բեմադրութեան առթիւ
 111 «Սալէմի Վիուկները»
 112 «Չորս պատկերներ Անտոն Չեխովէն»
 114 «Հին Աստուածները»
 116 «Մեծ վարպետ Սոլնէս»
 117 Տիգրան Չոխաճեանի «Չուարթ» Օբերէթը
 118 «Ժան-Կապրիէլ Պորկման»
 119 «Յարդէ գլխարկը»
 121 «Քաջ Նազար»
 122 «Ոսկի արաղաղը»
 123 «Կասկածը կնոջ մտքին մէջ»
 124 «Ինկած բերդի իշխանուհին»-ին բեմադրութեան առթիւ
 125 «Աստուծոյ Լռութիւնը»
 126 «Ամուսնութիւնը»
 127 «Ո՞վ է վախցողը Վրրճինիա Ռուլֆէն»
 130 «Կեցցէ՛ Արքան»
 131 «Մարա - Սատ»
 132 «Քաղքենին ազնուական»
 133 «Վերակացուն»
 134 «Երեք մանչ, մէկ աղջիկ»
 135 «Մեռնիլը որքա՛ն դժուար է»
 135 «Կոճատ գոյգը»
 136 «Վենետիկի վաճառականը»
 138 «Ա՛խ, Սեդրակ, ա՛խ»
 139 «Թատրոն 67»-ի ներկայացումները
 141 «Կռունկը կը կանչէ»
 143 «Սիրանօ տը Պէրժըրաք»-ի փորձութիւնը
 145 «Հրեղէն ձիեր»
 146 «Ալաֆրանկա»
 148 Յաղթական «Ստախօսը»
 149 Շահնուրի «Նահանջ»-ին բեմադրութիւնը
 152 Թատերական արուեստին մասին
 163 «Լիբանանահայ Թատրոնը»

Ֆրանսական Թատրոն

- 165 «Իւլիւ Արքան» եւ «Իւլիւ շղթայուած»
 167 «Porgy and Bess» *(ամերիկեան)*
 167 «Մեծ անդրհանքը եւ թշուառութիւնը Երրորդ Ռայխին»
 168 «Վէճը»
 170 «Les Façades»

Պատկերի Միջազգային Փառատոն

- 171 «Մետիա» - Սարսալի դիթանք
- 173 Հեռադր Կղզիներու «Պարանիան»ը
- 173 Մորիս Պէժար եւ բեմապարը
- 175 Ճագ երաժշտութիւնը, Էլլա Ֆիցճերըլտ եւ Օսքար Փիթըր
- 178 Էլվին Այլիի ամերիկեան պալէն
- 179 «Լիբանանեան (Տարօրինակ) գիշերներ»
- 180 «Ֆարաման»
- 181 Ջուր հաւատքներ
- 182 «Չարչարանքը ըստ Դուկասու»
- 183 «Գիտնալու համար թե...»

ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ ՔՐՈՆԻԿՆԵՐ

- 187 Լրագրական պարկեշտութիւն եւ հայրենասիրութիւն
- 190 Ճակատը աստղերուն՝ սա փխրուն մարդը
- 191 Ո՛չ՝ մահապատիժին
- 194 Թատերական գայթակղութիւն մը
- 197 Վայրկեան մը լութիւն
- 198 Ապրիլ
- 199 Օր ուխտի նորոգման
- 200 Ովսաննա՜...
- 201 «Իր ակռաներուն մէջ դանակ բռնող սարսափելի մարդը»
- 203 Ծիծաղը չաստուած
- 204 Գընալըի ցրուիչը
- 206 Իր հասցէն փնտռող Դանիէլ Վարուժանի անուան դպրոցը
- 207 Կրօնքը հաշիշով եւ առանց թմրեցուցիչի
- 210 Մանուշեանի հարցը կը խռովէ Ֆրանսան
- 215 Լրագրական բարբեր
- 217 Եկեղեցիիս դռները փակուեցան
- 219 Փառատօնը որ տեղի չունեցաւ
- 221 Չէռնոպիլ - Հիրոշիմա
- 223 Օրինակելի՜ Այաթոլլահ
- 227 «Աւազակութիւն», «Ալլահին պատիժը» եւ «միջազգային եղբայրութիւն»:
- 230 Օրինե՞րգ, թե՞՞ ռազմակոչ
- 230 Անտեր թէ տիրական՝ «թշուա՞ն հայրենիք»
- 233 Հոգէտա Կապրիէլը այցելեց 6-րդ անգամ
- 236 Յիշատակում փոխան տօնախմբութեան
- 239 Մարդկային իրաւունքներու ըմբռնումներու տարբերութիւն Վիէննայի մէջ
- 243 Կիսակենդան հաւաքը
- 246 Կախեալ անկախութիւնը միջազգային մամուլին
- 249 Ուրիշներուն Տէր Ջօրը

- 251 Տէր Ջօրի նսեմացումը Աուշուիցիներին ալ է
 254 Ծերունին եւ Գուպան
 256 Sexuel Harassment
 259 Երկու մանրավէպեր եւ այլ բաներ
 261 Վիէթնամի պատերազմին դասերը

ՏՈՄՍԱԿՆԵՐ

- 275 Մեծը եւ Ստրուկը
 276 «Ինքնակոչները»
 276 Հերոսին թաղումը
 278 Գանգատ ծանօթին դէմ
 280 «Էստրատային» երգիչները
 282 Բարի եկաք
 284 Տասնաբանեայ չուղ խմբագիրի մը
 288 Եւ սակայն կը դառնայ...
 290 Հայկական Ապրիլը եւ Ամերիկեան զբօսաշրջիկութիւնը
 291 Հայկական Հարցը անորոշ սեռին հանգրուանին
 292 «Վերապրողները կը վկայեն»
 293 Չատիկ
 295 Յո՞ երթաս
 296 Սիրելի ընթերցող, իմ եղբայրս, իմ թշնամիս
 297 Յօրինակ այլոց
 298 Ապրիմ-Մեռնիմ
 301 Անանորեան խաբկանք
 302 Այս շաբաթ տոմսակ պիտի չգրեմ...
 305 «Տէր Հայր... պիտի թերկուիմք»
 306 Սուգուող կղզին
 308 Thank you, Mister President
 310 Որդեսպան եւ հայրասպան
 311 Կար ու չկար...
 312 Ծէյմզ Պոնտ Պերլինի մէջ
 314 Երկու դիակ
 315 Արքատի Վոլսքի եւ Բալլովի շունը
 317 Սովահար հայեր, երէկ եւ այսօր
 319 Գաշնակցութիւնը կրօ՞նք է
 325 Ոչ միայն բանի
 327 «Ժը վու զ'է քոմբրի» ...(Je vous ai compris...)
 330 Քրեմլինի գեր-Քինոքիօն
 331 Առողջութեան մաղթանքներ անգլիական Կարմիր Խաչին
 333 Գորշ եւ մոխրագոյն գայլերուն տարբերութիւնը
 334 Յնցոտիներու տողանցքը

- 336 Մութալիպովը կ'ուզենք ըստ կարգի...
- 337 «Հայկական աւանդութիւնը» Պանդոկ Արմենիայի մէջ
- 338 «Պարոնայք, մերժեցէք նուէր ստանալ»...
- 341 Քարոզի սը շուրջ
- 342 Սոլարգ Չոյզը
- 343 Puzzle
- 346 Փանիւրժի ոչխարները
- 347 Ողիմպիական թիթեղ մետալներ
- 349 Գորդեան հանգոյց...
- 351 Անտեղի խուճապ
- 351 Նախագահներու սերերը

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆՆԵՐ

- 355 Չարկ, Հաճըն, Չարկ, Պուրճ-Համնուտ
- 356 Կապոյտ երկինքներու երագով
- 358 We The People
- 360 «Քիրտիստանը» Հայաստանի մէջ
- 363 Վերապրիլ
- 365 Ազատութեան եւ Հասարակութեան Յեղափոխութիւնը
- 367 Գաղութներուն կարեւորութիւնը
- 369 «Եղ հիմն ի վերայ վիմի»...
- 372 Աստ հանգչի
- 375 Խաչագողները
- 377 Երագ եւ Իրականութիւն
- 380 Մէկ Աշխարհ, մէկ ճակատագիր
- 382 Իտեալ ժողովրդավարութիւնը մնայուն ձգտում

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- 387 Ծիծաղը
- 389 *ա. Բնախօսութիւն եւ Ախարաբանութիւն*
- 392 *բ. Ծիծաղը եւ Հպարտութիւնը*
- 395 *գ. Ասրիճանագրկոսը Ծիծաղով*
- 398 *դ. Ծիծաղը Հակասութեամբ*
- 404 *ե. Կեանք եւ Մեքենականութիւն*
- 410 *զ. Ֆրէճօյր, կամ Հոգեկան Ուժերու Խնայողութիւն*
- 416 *է. Խռովք եւ Հանդարտութիւն*
- 422 *ը. Խաղը եւ Մաքս Իսթման*
- 428 *թ. Ընկերաբանութիւն*
- 435 *ժ. Ծիծաղը Նզովողները եւ Պաշտպանները*
- 450 Երգիծանկարչութիւնը
- 463 Ոչ-Կառավարական Կազմակերպութիւնները (NGO)

ԵՐԳԻԾԱՆԿԱՐՆԵՐ

- 489 Միհրան Տէր Ստեփանեան
 490 Գերսամ Ահարոնեան
 491 Սարուխան իր հերոսներով
 492 Վահէ Քաչա
 493 Միքայէլ Կիրճեան
 494 Արամ Խաչատրեան
 495 Գէորգ Աճեմեան
 496 Ստեփան Շահպազ
 497 Երուանդ Քասունի - Տօքթ. Գէորգ Քէշիշեան
 498 Հրաչեայ Սեդրակեան
 499 Եղուարդ Միրզոյեան
 500 Աշոտ Պատմագրեան
 501 Ռուբէն Ահարոնեան
 502 Պերճ Ֆազլեան - Լեւոն Վարդան
 503 Ասատուր Պզտիկեան
 504 Գէորգ եւ Սէսիլ Քէշիշեան
 505 Երուանդ Տեմիրճեան
 506 Վարդգէս Պալեան
 507 Նուպար Նազարեան
 508 Յուցատախտակները
 509 Նորագոյն հաւատացեալը
 510 Վասն ազգի եւ հայրենեաց
 511 Ազգային երաժշտութիւն
 512 Լիբանանահայութիւնը ... Առաջ, ընթացքին եւ վերջ
 514 Մարդը
 518 Հրատարակիչի մը արկածները
 519 Ազգային մամուլ
 520 Ազգային սափրիչը
 521 Հերոսական առաքելութիւն
 522 Ազատութիւնը
 524 Կաղանդ Պապան
 525 «Ես հայ ազգն եմ»
 526 Հայկական առածներ
 528 Հանքարձում Պերպէրեան եւ Սիմոն Սամսոնեան
 529 Ինքնաներգիծանկար

Յառաջաբան

Լերկայ հատորին հրատարակությունը վերստին կ'արժարժե, ի մասնաւորի հեղինակին մօտ, մամուլի մէջ տարիներու ընթացքին լոյս տեսած հրապարակագրական գրութիւնները հատորով մը հրատարակելու խնդրական հարցը: Հաւանաբար նման հարց մը չի ծագիր հայ թէ միջազգային արտակարգ տաղանդներու գրութիւններուն պարագային: Բնականաբար ոչինչ աւելի շուտ կը հիննայ որքան ազգային-հասարակական բնոյթով յօդուածները եւ օրը օրին գրուած էջերը, եւ «ոչինչ այնքան կը տժգունի, որքան այժմէականը, որ միայն այժմէական է», պիտի հաստատէր այդ արտակարգ տաղանդներէն մէկը՝ Ծահան Ծահնուր:

Ներկայ ժողովածուի հեղինակը փորձած է, կարելիի սահմաններուն մէջ, խուսափիլ «միայն այժմէականէն»: ամէն պարագայի՝ ուզած է հատորին հրապարակագրական էջերը հաւասարակշռել բազմասեռ ընտրովի գրութիւններով, ո՛չ միայն միատեսակութեան խուսափելու միտումով, այլ նաեւ ներկայացնելու համար քառասունամեայ վաստակի մը բազմաբնոյթ կողմերը - ընկերային յօդուած, տոմսակ, արուեստի քրոնիկ, աշխատասիրութիւն, երգիծանկար - ուր տարբեր արուեստներու եւ արուեստագէտներու մասին արտայայտութիւններն ու դատումները կ'ընթանան զուգահեռ մեր ազգային եւ ընկերային իրադարձութիւններու անդրադարձումին:

Վերջապէս՝ Գիրով թէ Գիծով Զրոնիկները կարեւոր մասով ըլլալով հանդերձ սեւեռումներ մեր ազգային թէ միջազգային կեանքին, կրնան բարենպաստ մօտեցումով ընդունուիլ որպէս մէկ վկայութիւնը ժամանակաշրջանի մը, որքան ալ անոնք ցոլացուած նկատուին անձնական պրիսմայի բեկբեկուն երանգներով: Ասիկա թերեւս պատճառ մը աւելի՛ լոյս ընծայելու համար այդ պատառիկները:

Կը մնայ ճշդեւ թէ Հատընտիր մը, որքան ալ ընտրովի գործերու ժողովածու մը նկատուի, կը կազմուի ներքին միասնականութեան մը եւ ամբող-

ջութեան մը ամփոփ պատկերը տալու մտասելեռումով: Հետեւաբար այս հատորին մաս չեն կազմած հեղինակին նոյն եւ այլ կարգի գրութիւնները, ի միջի այլոց հայ թէ միջազգային նկարչութեան նուիրուած բազմաթիւ քրոնիկները: Չեն ներառնուած նաեւ հայկական մամուլը, մասնաւորաբար լիբանանահայ մամուլը լուսարձակի տակ բռնող երգիծական այն սեղմ նշումները, որոնք ամէն շաբաթ լոյս կը տեսնէին «Սփիւոք» շաբաթաթերթին մէջ *Ոռնակ* ստորագրութեամբ: Դուրս մնացած են նաեւ հայ եւ օտար մամուլին մէջ լոյս տեսած ազգային թէ քաղաքական որոշ երգիծանկարներ, որոնց բոլորին միատեղ հրատարակութիւնը պիտի ծառայէր աւելի եւս ծաւալուն դարձնելու ներկայ հատորը, խնդումի մը խառնակ պատկերը ստեղծելով:

Մնացեալը: Առաւել կամ նուազ՝ հիմնականը այս է եւ այսքան միայն: Խորքին մէջ կեանքի մը վտիտ վաստակը՝ գիրով թէ գիծով: Կը խնդրուի ներկայ հատորը նկատել լոկ այցետոմս մը:

ՀԵՂԻՆԱԿԸ

Հատորը կազմող գրութիւնները քաղուած են հետեւեալ թերթերէն. Զարթօնք, Ծիրակ ամսագիր, Սփիւոք (Լիբանան), Յառաջ (Ֆրանսա), Պայքար եւ Նոր Օր (Միացեալ Նահանգներ):

Ա
րուստ Եւ
Արուստագէտներ

Սարուխան

իր տեղը հայ եւ միջազգային երգիծանկարչութեան մէջ*

Օ իծաղը եւ երգիծանկարչութիւնը¹ հաւանաբար մեռնին այն օրը, երբ իրենց պաշտօնը եւ դերը կատարելու խոր ազդակները չքանան այս աշխարհին մէջ. այսինքն՝ երբ այս մոլորակին վրայ դադրին բոլոր բռնութիւնները, երբ բոլոր կոտորելը տապալին, երբ ընկերութեան ծոցին մէջ սրբուին անարդարութիւնները, երբ կեղծիքը, խաբէբայութիւնը, անելորդապաշտութիւնը վերանան սիրտերէ եւ միտքերէ, երբ աշխարհ դառնայ եղեմ մը իսկ մարդիկ՝ տեսակ մը հրեշտակներ:

Այդ կարգի աշխարհի մը եւ ընկերութեան մը արեւածագը դիմաւորելու յոյսը չունինք վաղը, երբ մանաւանդ այսօր մարդկութիւնը սրարշաւ կը դիմէ դէպի խաւար, դէպի ետ՝ քարայրի կեանք. երբ աշխարհի գերհզօրները եւ հզօրները անելի քան երբեք կը բռնանան անելի տկարներուն վրայ եւ իրենց զինուորական թէ տնտեսական տիրութիւնը կը զօրացնեն ու կը տարածեն ի հաշիւ փոքրերուն: Յայտնի կ'ըլլայ ուրեմն որ ծիծաղի աստուածը պիտի ապրի եւ գոյակցի մարդկութեան հետ մինչեւ տիեզերքի վախճանը, երբ նկատի ունենանք մասնաւորաբար որ մարդկային էակը դժուար թէ անմեղ ճգնաւոր մը դառնայ:

Երկու հարցումներ կը դրուին մեր առջեւ.՝ Ո՞ր է Ալեքսանդր Սարուխանի տեղը հայ եւ միջազգային երգիծանկարչութեան մէջ:

Սարուխանի տեղը մեր մէջ բնորոշելը մասնաւոր դժուարութիւն չունի, ու ասիկա՝ ձեռով մը՝ դժբախտաբար: Անելի քան դար մը անցած է այն օրէն, երբ երգիծանկարչութիւնը մուտք գործեց մեր մէջ: Մինչեւ Սարուխանի երեսուրդ, կարելի ըլլայ թերեւս շարել քսանեակ մը անուններ, որոնց գործերը երեւցած են հայկական մամուլին մէջ Պոլիս թէ այլուր: Այդ անուններուն մէջ տաղանդաւորները ասուպային կեանք մը ունեցած են միայն, չեն իսկ կատարելագործուած, իսկ մնացեալներուն գործերը հաւանաբար ունին պատմական նշանակութիւն եւ սակայն ինքնին զուրկ կը մնան արուեստի բարեբար շունչէն²: Հայաստանի մէջ քսանհինգ տարիներէ ի վեր կը հրատարակուի «Ոգնի» երգիծաթերթը, ուր սակայն գերիշխող երգիծանկարիչ մը չէ յայտնուած: *Եարայեան, Վարդան Աճեմեան, Արուտչեան, Վ. Թաթեւոսեան, Խանճեան* գծագրիչներ եւ

* Ներկայ գրութիւնը պատրաստուած է որպէս բանախօսութիւն Սարուխանի 45-ամեայ գործունէութեան նուիրուած յոբելինական հանդիսութեան համար, որ տեղի ունեցաւ Պէյրութի մէջ 4 Մարտ 1967-ին:

1. Այս բառին գլխատր դարբինն է Սարուխան, որ արդարօրէն սխալ, անհամապատասխան կը գտնէր քարիքաթիրին թարգմանութիւնը որպէս «ծաղրանկարչութիւն»:

2. Երբ հայ երգիծանկարչութեան ճնունդէն ասդին անցած է շուրջ մէկ դար, ակնկալելի է որ հատորով մը, որ պիտի ներառուէր առնուազն մինչեւ 1920 թըականի գործերը, տրուէր անոր պատկերը իր յատկանշական գիծերով: Մեր դատումը թէ անցեալին չենք ունեցած անզուպելի պոռթկումով եւ կամ ինքնատիպ ճախրանքով գործեր՝ որոնցմով եր-

նկարիչներ են առաւելաբար, որոնք սրամտութիւնը կը վերածեն պատկերի: Անոնց չեն պակսիր յատկութիւններ եւ շնորհ, սակայն չեն լրացներ ամբողջական երգիծանկարիչի պայմանները: Չունին տիրական, անձնական դրոշմ, խառնուածքի շեշտեալ ինքնութիւն, հասարակական կեանքին մէջ զգալի ներկայութիւն, որոնք միասնաբար դէմք մը կը պարտադրեն շրջանակին: Երեսնի մէջ երգիծանկարչութիւնը կը բոլորէ ծնունդի եւ աճումի առաջին շրջանը, որ ծաղկելու համար պէտք ունի նաեւ որոշ խրախուսիչ պայմաններու:³

Այս կողմէ աւելի բախտաւոր է արտասահմանը: Կարելի է առնուազն հոս թուել մեզի ծանօթ երեք անուններ – *Տիրան Աճէմեան* (Լիբանանի), *Քիրազ* (Ֆրանսայի), *Չիք Տամատեան* (Ռումանիա):

Չիքը տաղանդաւոր երգիծանկարիչ մըն է, որուն սրամտութիւնը եւ գիծերը յաճախ ունին նետի մը սրութիւնը: Սակայն Տամատեան հայ մըն է, որուն գործերը ուղղակիօրէն չեն ճոխացներ հայ գանձարանը: Ֆրանսայի Քիրազը, «ամէնէն փարիզեանը՝ փարիզեաններուն մէջ» – ինչպէս որ սովոր են զինք կոչել –, ազնուական զուարթախոհ մըն է եւ նուրբ արուեստագէտ մը, բայց իր գործերը օտար են հայկական կեանքին: Լիբանանի թիւ մէկ երգիծանկարիչը՝ Տիրան Աճէմեանն է: Ասոր պարագային կը մատնուինք շփոթի մը. – Ահաւասիկ մէկը որ իր տաղանդին եւ արուեստագիտութեան առընթեր՝ ունի առաւելութիւնն ու գիտութիւնը ճանչնալու մեր կեանքը, եւ ապրելու հայկական գաղութի մը ծոցը որպէս ամբողջական հայ: Բայց Տիրան կը լուէ, գրեթէ միշտ լուած է, գոնէ զինք ճանչցած երկար տարիներու: Իր լուծեան պատճառները որքան ալ բացատրելի ըլլան եւ նոյնիսկ հասկնալի՝ կ'ունենան ժխտական արդիւնք մը հայ երգիծանկարչութեան համար: Մեր ակնկալութիւնը իրմէ կը մնայ միշտ վառ: Սփոփարար է վերջապէս տեսնել որ ան պատկերազարդած է Յովհաննէս Թումանեանի «Քաջ Նազար»ը:

Սարուխան մեր երգիծանկարչութեան պատմութեան պիտի անցնի իբր անոր հիմնադիրը եւ առաջին մեծ դէմքը: Ան մեր Երուանդ Օտեանն է եւ Յակոբ Պարոնեանը մանաւանդ՝ իր խառնուածքով: Միջազգային մշակոյթի պատմութեան մէջ շատ քիչ է թիւը այն կատակերգակներուն եւ երգիծաբաններուն, որոնք իրենց կեանքի ամբողջ տեսողութեան դուրս չեն ելած – չեն կրցած կամ չեն ուզած ելլել – իրենց կալուածէն: Ծնած են երգիծաբան, ապրած եւ մեռած

գիծանկար մը կը դառնայ խորհրդանիշ, ոչինչով կը փոխէ մեր ակնկալութիւնը ալպոմի մը հրատարակութեան ի խնդիր: Լաւ կ'ըլլայ նաեւ որ մենք զմեզ ճանչնանք գծանկարով, որ տպաւորելու լաւագոյն եղանակն է:

3. Երբ կ'ակնարկուի «նպաստաւոր պայմաններու», կարելի չէ սակայն անտես ընել ուշագրաւ երեսոյթ մը: Երեսնի մէջ կը հրատարակուին «Ոզնի», իսկ Մոսկուայի մէջ՝ «Քրոքոտիլ» երգիծաթերթերը, որոնցմէ օրինակներ տեսնելու պատենհոթիւնը ունեցած էինք: Սկզբունքով վարչակարգային նո՛յն պայմանները կը տիրեն երկու մայրաքաղաքներուն մէջ, սակայն հակառակ այս իրողութեան՝ ռուսականը կ'ամբողջացնէր, կարելիին սահմանին մէջ, իր կոչումը, մինչ չայաստանի երգիծաթերթը կը մնար «գաւառային» մակարդակով եւ տարողութեամբ, բաղդատմամբ ռուսականին, ուր հատու գիծերով տաղանդաւոր արուեստագէտներ չէին պակսեր: Պատճառներէն մէկը կրնայ տրուիլ, թերեւս, թէ ինչ որ կը համարձակուէր Մոսկուայի մէջ, թոյլատրելի չէր Կովկասի մէջ:

են երգիծանքը իրենց շրթունքին: Անոնք գտարին երգիծաբաններն են: Այդպես էր Մոլիեր ֆրանսական գրականության մեջ, այդպես էր Պարոնեան մեր մեջ, եւ այդ բացառիկ խառնուածքին տէրն է նաեւ Սարուխան: Հետեւաբար այս վերջինին պարագային, մեր կեանքին բոլոր երեւոյթները իր բովէն անցնելով վերածուած են երգիծանկարի: Ամէն ոք ներկայ է հոն. կրթոտ կուսակցականը, անորոշ չէզոքը, շաղակրատ տանտիրուհին, դարավերջիկ հարուստը, սնոտի անհատը, հայ պարզ մարդը: Եւ ամէն ինչ պատկերուած է հոն. Մեր անմիջական անցեալը, ներկան, ընկերային եւ քաղաքական միտքը յուզող հարցերը: Ազգային ամէնէն թաքուն հոգեվիճակները վերածուած են գունազարդ, ծիծաղաշարժ այլ խոովիչ պատկերի: Ահաւասիկ, օրինակ, սպիտակամօրուս եւ տկարակազմ ծերունի մը, հողաթափերով, տունը բազկաթոռի մը վրայ կորաքամակ նստած, կծկուած աչքերով, որ սակայն կ'ըսէ.- *«Ո՛չ, տղաս, ես այս երկիրը շատ մնալու միտք չունիմ, երբ ծննդավայրս վերադառնամ՝ հոն է որ ծրագիրներս գլուխս պիտի հանեմ. ի՛նչ ծրագիրներ ունիմ...»*: Այս պատկերը իր մի քանի տողերով կը խտացնէ հայ տարաբախտ կեանքի երկար ողիսականը:

Սարուխան ազգային գետնի վրայ եղաւ ան՝ ինչ որ եղան Հոկարդ, Կիլրէ, Ռոլանտսըն՝ Անգլիոյ մէջ, կամ Ֆիլիբոն եւ Տոմիէ՝ Ֆրանսայի մէջ: Այս բաղդատականը պէտք է առնել խորհրդանշականօրէն: Մենք թագաւորութիւն մը չունէինք եւ ոչ ալ արքայ՝ զայն գահընկեց ընելու:

Սարուխանը ունեցանք շուրջ դար մը ուշացումով, բաղդատմամբ եւրոպական մեծատաղանդ երգիծանկարիչներու, սակայն ան եկաւ իր գործերուն մէջ ամփոփել մեր դար մը երգիծանքը, որպէս գիրքեր պատկերազարդող, բարքեր նկարող եւ քաղաքական երգիծաբան: Իրմով կը սկսի մեր դասական երգիծանկարչութիւնը, որուն գագաթը կը գտնուի ան իր կշիռով, ոճով եւ բեղունութեամբ:

Խօսիլ Սարուխանի միջազգային արժէքին մասին ուրիշ բան չէ դարձեալ՝ քան ներկայացնել անոր ազգային արժէքը: Բայց, նախ, ո՛վ կրնայ ազգային հզօր տաղանդ մը անջատել միջազգայինէն: Անհնար է յստակ սահմանումներ ընել երկուքին միջեւ: Եթէ պահ մը նոյնիսկ մոռացութեան տանք կէս դարու վրայ երկարող արաբական մամուլին բերած իր մեծակշիռ մասնակցութիւնն ու գրաւած առանձնաշնորհեալ դիրքը Եգիպտոսի մէջ -որուն նոյնքան ան կը պատկանի եւ որուն երգիծանկարչութեան պատմութեան մէջ իր պատուոյ աթոռը արդէն գրաւած է-, Սարուխանի արժէքը նուազում պիտի չկրէ: Ան մեծ է նախ իր «Ընկեր Փանջունի»ով եւ «Ընկեր Խոֆունիով»՝ մեծարժէք ըլլալով նաեւ երանգաւոր «Արիստոյմ աղայ»ով:

Փանջունի մը Օտեանի գիրէն դուրս ցայտած է որպէս գիծ եւ տիպար եւ դարձած՝ մեր կեանքի ընկերակիցը, շնորհիւ այն երկրորդ կեանքին զոր անոր տուած է Սարուխան: Կարելի՞ է պատկերացնել Փանջունին առանց Սարուխանին:

Միջազգային համբաւի հասած արուեստագէտ մը պէտք է ունենայ ընկերային պատասխանատուութեան զօրեղ զգացում: Սարուխանի մօտ միշտ արթուն եղած է ընկերային գործիչը:

Երկու դարէ ի վեր, սկսեալ անգլիացի նկարիչ Ուիլիլմ Հոկարդէն

(1697–1764), որուն շարք մը իդանկարներն իսկ սուր երգիծական շեշտ մը ունին, երգիծանկարիչներ գիրքեր պատկերազարդած են: Բայց Սարուխան շնորհալի կամ տաղանդաւոր պատկերազարդող մը չէ: Ան մեծատաղանդ վերստեղծագործող մըն է, որ թափանցած է ընկեր Փանջունիի ոգիին, խորասուզուած է մինչեւ հոն ուրկէ ինքը՝ Երուանդ Օտեան քաղած է Փանջունիի տիպարը: Նոյն հարազատ բնատիպարի երկու տարբեր արտայայտութիւնները դարձած են Օտեանի եւ Սարուխանի երկուորեակ հերոսները, մէկը գիրով, միւսը՝ գիծով, բայց նոյն ուժգնութեամբ: Սարուխանի գծային տիպարը այնքան հիթեղ, կենդանի, ցայտուն եւ ամբողջական է, որ ունի իր ուրոյն հնչեղութիւնը: Կշռադատելով մեր խօսքը, կարելի է վկայել թէ երգիծանկարային պատկերազարդումի կալուածին մէջ ցարդ իրագործուած միջազգային գլուխ-գործոցներու առաջին շարքին կը պատկանի «Ընկեր Փանջունի»ն, իր մեկնաբանութեամբ թէ արուեստի հզօր պատկերացումով, որ Տոմիէյական բարձրագոյն արտայայտապաշտութեամբ դրսեւորուած է:

Ուրիշ երեսոյթ մը նաեւ՝ որ մասնաւոր շահեկանութիւն կը ներկայացնէ ուսումնասիրողին համար: «Ընկեր Փանջունի»ն գլուխ-գործոցն է Սարուխանի, անոր անելի քան քառասնամեայ հսկայ եւ արժէքաւոր վաստակին մէջ: Անտես առնելով պահ մը հայ եւ օտար, մասնաւորաբար եգիպտական մամուլին մէջ հրատարակուած իր գործերը, Սարուխան իր կենդանութեան հրատարակած է ծաղրանկարներու շորս հատորներ,՝ *Մենք մեր ակնոցով*, *Տե՛ս խօսքերդ*, *Մեծապատիւ Մորացկաններ* (Պարոնեանի գործին պատկերազարդումը), «Cette Guerre» (Այս Պատերազմը): Կարելի է ըսել որ հակառակ իր «պատկերազարդում»ի բնոյթին, Ընկեր Փանջունին իր ամբողջութեամբը ամէնէն բարձրարժէք գործը կը մնայ Սարուխանի, արուեստի արժեչափով: Հոն Սարուխանը բնորոշող գիծերն իսկ մեզի կը ներկայանան իրենց առաւելագոյն բիրեղացման, պարզացումին, խորութեան, արտայայտչականութեան եւ հետեւաբար՝ բարձրութեան մէջ: Հոս է որ կարելի է տեսնել նաեւ գրող Օտեանի ոճին բարերար ազդեցութիւնը երգիծանկարիչ Սարուխանին վրայ: Ու նաեւ՝ անշուշտ՝ գործին էական հանգիստութիւնը արուեստագէտին ներաշխարհին հետ:⁴

Գրելով «Փանջունի»ն, Օտեան չէր կրնար կոահել որ նոյն ատեն ՝թէեւ տարիներ ետք՝ կը «գծէր» ուրիշ գլուխ-գործոց մը: Ու առաւել նաեւ չէր կրնար երեւակայել որ Սարուխան, քայլ մը անելի առնելով, օտեանական ոգիով պիտի ստեղծէր «Ընկեր Խոֆունի»ի տիպարը, որ անմեռ ՝ըսե՞նք անաստակ՝ ոգին է Ծապլվարի հերոսին, տարեց «Փանջունի»ի մը մէջ, որուն գործածած լեզուն շատ յատկանշանակօրէն արեւելահայերէնն է:

Տիպար մը կը ստեղծուի ներկայացնելով ժողովուրդի մը հոգեբանական կազմախօսութիւնը կամ ընկերութեան մը հանրային-քաղաքական մէկ կարեւոր երեսը: «Ընկեր Խոֆունի»ն կը պատկանի այս վերջին արտայայտութեան:

Հարց չէ թէ երգիծանկարիչը ո՛վ կամ որոնք ունէր իր մտքին մէջ իր այդ տիպարով, թէեւ անոնք մեզի հանրածանօթ կը թուին ըլլալ: Երբ սակայն տի-

4. Սարուխան ծնած է Պաթում, 1898-ին: Յաջորդ տարի կը փոխադրուի Պոլիս: Եգիպտոս կը հաստատուի 1924-ին եւ կը դառնայ «Ռոզ ըլ Եուսէֆ» թերթին երգիծանկարիչը: Իր ասպարէզին ընտրութիւնը պիտի կատարէր երկու տարի առաջ Պոլսոյ մէջ: Սարուխան կը մեռնի 1 Յունուար 1977-ին:

պար մը ստեղծուած է միս ու ոսկորով եւ ունի կեանքի եւ կենսունակութեան բոլոր տարրերը՝ կը դառնայ ինքնաբաւ եւ կը վերածուի խորհրդանիշի: Կը ներկայացնէ գլխազիր մտայնութիւն մը: Կոտրելով հանդերձ «շինեցի» ըսողները անպայման ձախակողմեան գաղափարաբանութեամբ Փանջունիներ չեն, ոչ ալ քաղաքական ցնորքը՝ աչին կամ ձախին մեծաշնորհն է: Երբ կը խօսուի Ընկեր «Խոֆունի»ի մասին, մեր նպատակն է խորաշափել Սարուխանի գործին տարողութիւնը եւ երկարաձգումը ժամանակի մէջ: Ի վերջոյ, պատմութեան հողովոյթով բոլոր իրաւակարգերը եւ կուսակցութիւնները պիտի փոխեն գործելակերպ, դիմագիծ, շապիկ, եթէ ոչ՝ անուն: Բայց արուեստի մարզին մէջ քանդակուած տիպար մը պիտի ունենայ յաւիտենական կեանք, որպէս խորհրդանիշ մտայնութեան մը: Այս պատճառով է որ երբ կը դիտենք մէկուկէս դար առաջ Տոմիէի մը Օրէնսդրական Մարմինին մրափող անդամները, չենք հարցներ թէ անոնք ո՞ր իրաւակարգի կը պատկանէին: Անոնք կը պատկանին այն բոլոր վարչաձեւերուն, որոնք թոյլ կու տան խորհրդարան կամ Ազգային Ժողով մուտքը չոգնած, զառամած եւ ձանձրոյթ յօրանջող անձերու: Եւ Ընկեր Խոֆունին ունի տիպարային այն ուժը, ինչ որ աշխարհափոշակ նկարիչներ տուած են իրենց հերոսներուն: Եթէ Մոնիէի մը *Բրիտտ*ը կը ներկայացնէ հասարակ տեղիք միտքեր արտայայտող տիպարը, Թրավիէի *Մայէօն*՝ ամէն մոլութեան տէր շնական անձը, Տոմիէի *Ռոպեր Մաքերը*՝ կեղծարար խաբեբան, Կավառնիի *Թոմաս Վիրլօքը*՝ թափառաշրջիկ մուրացիկը, Սարուխանի *Ընկեր Խոֆունին* կը ներկայացնէ –եւ պիտի ներկայացնէ– քաղաքական անիրատես եւ պատեհապաշտ տիպարը, որ ընտանեկան պարագաներու եռապատկումով մը –*Խոֆանոյշ, Խոֆունիկ*– կը տարածուի կազմակերպեալ ընտանիքի մը –հաւաքականութեան մը– վրայ: Աւելին. ինչպէս որ Ֆիլիբոնի *Տանձը* խորհրդանիշն էր Լուի–Ֆիլիբ արքային, նոյնպէս՝ հայ խմբագիրի մը դժբախտ մէկ արտայայտութեամբը՝ *հեծանիւր* –պիսիքլէթը– դարձաւ ոգեկոչումը Ընկեր Խոֆունիին եւ իր ազգային վսեմ առաքելութեան: Երգիծանկարիչին շնորհիւ պայթած եւ պայթող անիւով հեծանիւր մաս կազմեց մեր քաղաքական ֆոլքլորին:

Սարուխան կը գծէ ազատ շարժումներով, աւելի ճիշդը իր երգիծանկարները ամբողջական եւ յաճախ նկարչագեղ նկարներ են, չիճական մելանով գծուած, ուր ամէն անկիւն վերձինը պտտած է, յարգելով հաւասարակշռութեան եւ յօրինումի դասական օրէնքները: Իր գծագրութիւնները չունին մտահոգութիւնը գիծերու խնայողութեան: Անոնք աշխատցուած են, ծաւալ եւ խորութիւն ըստացած՝ գիծ–գիծ խառով (*աշիրտ*): Իր այլազան տիպարները ուսումնասիրուած դէմքեր են, բնական, իրենց արտայայտիչ նկարագրովը եւ մարմնի համապատասխան կենդանի շարժումով: Նոյնիսկ աւելի *իրատիւն* տալու համար, կը պատահի որ արուեստագէտը ինքզինք ալ գծէ երգիծանկարին մէջ եւ նաեւ խօսք տայ անոր –իրեն: Իր երգիծանկարներուն գլխաւոր յատկանիշներն են անոնց աշխոյժ եւ յորդուն նկարագիրը:

Ինչ որ ցարդ վեր առնուեցաւ որպէս Սարուխանի վաստակը մեր ազգային կալուածէն ներս, պէտք է զայն առնել եւ զետեղել երեսուն միլիոն ժողովուրդ հաշուող Եգիպտոսի մէջ: Եգիպտացիներուն Սարուխանը կը կրէ նոյն անունը: Երկու տաղանդ՝ մէկ անունով ներկայացուած: Նեղոսի ափերուն առաջին մեծ երգիծանկարիչը դարձաւ ան, որ քաջալերեց եւ փթթեցուց նոր տաղանդ–

ներ: Ստեղծեց տիպար մը՝ *Խաւածա էֆէնտի*, որ Եգիպտոս հաստատուած է եգիպտական կեանքը իրացնող օտարականն էր: Սարուխան հայրն է մանաւանդ հոշակաւոր *Մարի էֆէնտի*ին –բարեմիտ այլ ուշիմ, առողջ զգայարանքի տէր է սրամիտ եգիպտացի տիպարին՝ որ արագօրէն ընդհանրացաւ արաբական մամուլին մէջ եւ 1930–էն մինչեւ 1955 արտայայտեց ժողովրդական միջին խաւին կարծիքը: Այդ կարճահասակ, գլուխը *թարպուշով*, ձեռքը համրիչով եւ մարմնի գնդաձեւ մասերով «էֆէնտի»ն պիտի նկատուէր եգիպտական քաղաքական կեանքին ամէնէն իրաւ տիպարը: Եգիպտական յեղափոխութեամբ Կամալ Ապտըլ Նասէրի իշխանութեան գալէն ետք, «Խաւածան» դարձաւ «*Արաբ էֆէնտի*», նոյն դիմագիծերով եւ միայն արաբական հագուստ–կապուստի փոփոխութեամբ: Մինչեւ կեանքին վերջը Սարուխան ծառայեց նաեւ եգիպտական արուեստին:

Սարուխանի վաստակը, ինչպէս որ դուրս կ'ելլէ մեր հայկական կալուածէն, նմանապէս վեր կը բարձրանայ եգիպտական շրջանակէն: Ունէ մեծ երգիծանակարիչ, մանաւանդ երբ ան ապրած է յեղափոխական եւ պատերազմական տարիներ, իր մեծագոյն խօսքը ունեցած կ'ըլլայ այդ շրջանին: Դետեւ բոլորին միտքերուն մէջն են այն երգիծանակարները, որոնք ամփոփուեցան «Այս Պատերազմը» խորագրեալ հատորին մէջ, եւ ուր Հիթլեր միշտ կ'երեւար բոցավառ քամակով: Այդ տագնապալի շրջանին Սարուխանի գործերը ներշնչեցին արիւթիւն, վստահութիւն եւ կորով՝ վտանգելու գինով հեղինակին ֆիզիքական ապահովութիւնը: Բնական մէկ հետեւողութիւնն էր, ուրեմն, արտայայտուած այն միտքը՝ թէ Երկրորդ Աշխարհամարտին մասնակցող հայ բազմաթիւ զօրավարներէն մէկը կը կոչուէր «*Զօրավար Սարուխան*»:⁵

Ալեքսանդր Սարուխանի վաստակը իր ձեւով՝ դարձած է ուսանելի մեր դասականը, իսկ իր խորքով՝ վաւերագրային տոկուն արժէք մը: Ով որ օր մը ուզէ ունենալ գաղափար մը մեր ժամանակակից կեանքին մասին, պիտի դիմէ նաեւ Սարուխանի որպէս խտացեալ, պատկերազարդ ալբոմ՝ մեր ազգային պատմութեան եւ շրջանի քաղաքական իրադարձութիւններուն:

5. Պատերազմին դէմ աննկուն պայքարողը կը ստանայ խաղաղութեան մրցանակ, 1960–ին ամերիկեան Ժողովուրդէ Ժողովուրդ Յայտագիրը –People to People Program–ի ծիրէն ներս: Մրցանակը հաստատուած է ամերիկեան երգիծանակարիչներու կողմէ, յատկացուելու համար խաղաղութեան եւ իրերահասակացողութեան համար պայքարող իրենց պաշտօնակիցներուն: Սարուխան կը պարգեւատրուի աշխարհի տասնչորս մեծ երգիծանակարիչներու կարգին, ինչ որ նուիրագործումը կը դառնայ միջազգային իր համբաւին: Իսկ Գանատայի մէջ ան կը նուիրագործուի իբր «Երգիծանակարիչներու երէցը»: